

**UIT HET VERLEDEN
VAN DE R.U.G.**

Redactie : K. DE CLERCK

Nr. 1

LATIJS-AMERIKAANSE STUDENTEN

AAN DE

RIJKSUNIVERSITEIT TE GENT

(1854-1914)

door

E. STOLS

**GENT
Archief R.U.G.
Baertsoenkaai 3**

1976

**UIT HET VERLEDEN
VAN DE R.U.G.**

Redactie : K. DE CLERCK

Nr. 1

**LATIJS-AMERIKAANSE STUDENTEN
AAN DE
RIJKSUNIVERSITEIT TE GENT
(1854-1914)
door
E. STOLS**

**GENT
Archief R.U.G.
Baertsoenkaal 3**

1976

D/1976/2467/1

De optiek van economische onderontwikkeling, die ons Latijns-Amerika-beeld nu sinds jaren beheerst, heeft ongetwijfeld onze aandacht voor en onze appreciatie van het culturele leven van dit continent geschaad. Wie ter plaatse ermee kennis gaat maken, kijkt verrast op van een zo grote verscheidenheid, levendigheid en vroegtijdigheid. Latijns-Amerika is de vluchthaven geworden voor bewegingen die in Europa zelf geen kans meer maakten, terwijl anderzijds de laatste nieuwe ideeën uit Wenen of Parijs er onmiddellijk een grote weerklank vonden. Dit geldt niet alleen voor de filosofische, religieuze en literaire bewegingen als het positivisme, het spiritisme of het structuralisme maar ook op het gebied van de techniek en de positieve wetenschappen, bijvoorbeeld in de bouw van metalen hangbruggen, de aanleg van elektrische straatverlichting of de toepassing van de Pasteur-geneeskunde. De Latijns-Amerikanen zijn zich overigens terdege bewust van deze rijkdom en hebben sinds jaren de studie ervan aangevat (1). De enen zoeken er eerder de bevestiging in van de ideologische verknechting aan Europa ten gevolge van de kolonisatie en de economische afhankelijkheid, terwijl de anderen sporen ontdekken van culturele weerstand, origineel syncretisme en nieuwe creativiteit. Wat dit laatste betreft is het wel opmerkelijk dat naast de Latijns-Amerikaanse roman ook heel wat ideeën, die op dat continent gerijpt zijn, zoals de pedagogiek van Paulo Freire of deze van Ivan Illich, de weg terug naar Europa inslaan. Er openen zich hier misschien perspectieven voor een levendwekkende dialoog tussen de oude en de nieuwe wereld.

In elk geval moet er eerst meer aandacht geschonken worden aan het raderwerk van de overdracht en de verspreiding van deze Europese invloed en dit niet alleen in de biografie van enkele prominenten. De rol daarin van de Europese immigranten is blijkbaar door een hele generatie Latijns-Amerikanen, die zoals op het einde van de negentiende eeuw de Braziliaan Eduardo Prado of de Argentijn Carlos Octavio Bunge de weldaden van deze inwijking voorop-

stelden, en door 'Abendländer', die telkens weer deze inwijking blijven herdenken, enigszins overdreven (2). Buiten enkele honderden geneesheren, ingenieurs, leraars en intellectuelen, die omwille van hun utopische ingesteldheid of hun deelneming aan opstanden zoals de Parijse Commune uit Europa wegvluchtten, bestond het gros der immigranten uit heel eenvoudige mensen, veelal analfabeten, dikwijls in gehele dorpsgemeenschappen met pastoor voorop. Hun bezit beperkte zich vaak tot een kist gereedschap en zaden of een lading koopwaar en enkele goudstukken. Ze zouden zich meestal generaties lang in afgelegen kolonies of in schamele stadswijken isoleren van de plaatselijke bevolking.

De Europese invloed is veel meer het werk geworden van geboren Latijns-Amerikanen zelf. Zeer veel boeken werden aangekocht in Europa en heel wat hoofdsteden telden bij het begin van deze eeuw gespecialiseerde Franse boekhandels en goed geactualiseerde bibliotheken (3). Nu nog kan men er soms merkwaardige privé-collecties aantreffen. Bekend is de briefwisseling van keizer Pedro II van Brazilië met tal van Europese geleerden, maar dergelijke epistolaire gedachtenwisselingen kwamen ook veelvuldig voor op het niveau van academies en geleerde genootschappen. Belangrijk vooral zijn de reizen doorheen Europa en de soms lange verblijven van tienduizenden Latijns-Amerikanen geweest (4). Hier staan wij natuurlijk met onze idee-fixe over de Latijns-Amerikaan met breedgerande plantershoed, een dikke sigaar in de mond en in een wit pak met tweekleurige schoenen, die kwistig een fortuin verspeelt in de cabarets, zoals Offenbach in 'Scènes de la Vie Parisienne' een Braziliaanse koffiebaron uittekende of zoals later in de oorlogsjaren de grillige Tristan Tzara er een surrealistische persiflage van gaf. Dit is echter wel grotendeels een waanbeeld (5). In feite kwamen de meesten hier op zoek naar zakenrelaties, vennoten en patenten, naar nieuwe machines in tentoonstellingen en fabrieken, als gezanten of in ballingschap, voor het herstel van hun gezondheid en vooral voor hun intellectuele vorming. Bijlange niet allen waren gefortuneerd of behoorden tot de hoogste sociale ladder. Er waren mestiezen en mulatten bij. Sommigen

moesten aan de kost komen met een slecht betaalde consulaire functie, zoals Pablo Neruda te Rangoon en te Colombo (6). Uit de Braziliaanse provincie Ceará, die reeds vroeg met overbevolking en droogteperiodes af te rekenen had, migreerden duizenden eenvoudige mensen de wereld rond.

Ongetwijfeld hadden Spaans- en in mindere mate Portugees-Amerika reeds in de koloniale tijd een merkwaardig en uitgebreid opvoedingssysteem ontwikkeld, waarin sommige jezuïetencolleges uitblonken en proportioneel meer universiteiten ter beschikking stonden dan in Europa zelf. Enkele daarvan, zoals de universiteit van Quito of de mijnschool in Mexico, hadden zelfs een voorbeeldig peil bereikt (7). In de negentiende eeuw werd het aantal scholen uitgebreid met staatsinrichtingen en sinds circa 1840 vooral met nieuwe stichtingen van de herstelde jezuïeten-orde en andere katholieke congregaties - waaronder vooral veel Franse en Belgische - en van Noord Amerikaanse protestantse zendelingen. Ook nieuwe universiteiten en bijzondere scholen voor hoger onderwijs werden opgericht, dikwijls naar het Napoleontisch model, en Brazilië verwierf pas toen zijn eerste faculteiten voor rechtsstudies en geneeskunde. Een bijzondere vermelding verdienen de militaire scholen, waaraan de grotere ambities van de Latijns-Amerikaanse militairen mettertijd niet vreemd gebleven zijn.

Voor zover het onderzoek nu staat, blijkt dat in de negentiende eeuw deze universiteiten meestal de heropleving, die zich in de Europese zusterinstellingen toen voordeed, niet konden volgen en zelfs soms op een lager niveau terugvielen (8). Dat lag onder meer aan het politieke nepotisme en het absentisme van de hoogleraren maar ons inziens vooral aan de gebrekkige geldmiddelen (9). Bovendien waren de studierichtingen haast uitsluitend de rechtsgeleerdheid en de geneeskunde en dan nog in uitsluitend theoretisch onderricht uitgebouwd. Vandaar dat de Braziliaanse faculteiten de naam kregen vooral 'bacharéis', hoogdravende woordkunstenaars, voortgebracht te hebben. Het prototype ervan was Ruy Barbosa, die toen hij in het Internationaal Gerechtshof te 's-Gravenhage zelde geheel Europa verbaasde en deed glimlachen met zijn woor-

congressen en internationale bijeenkomsten. Het was een centrum voor informatie met een rijk verscheiden pers, die nieuws uit de hele wereld opnam, en met goedkope en vrije drukmogelijkheden, die niet alleen door Fransen maar ook door Latijns-Amerikanen benut werden (19).

Een van de hoofdtrouwen was ontegensprekelijk zijn rijk verscheiden, vrij en open schoolsysteem. Allerlei kostscholen namen vreemdelingen op. Bekend is desbetreffend het verhaal van Charlotte Brontë, maar er was bijvoorbeeld ook het instituut van M. Lavallée te Brussel, waar 'on y envoie des jeunes gens du Brésil, de la Russie, voire même de la Turquie' (20). Er werden ongetwijfeld veel Latijns-Amerikaanse jongeren in dergelijke instellingen geplaatst en dit nog tot aan de vooravond van de eerste wereldoorlog, waarna blijkbaar de voorkeur ging naar de meer veilige en aristocratische Zwitserse scholen (21).

Voor het hoger en universitair onderwijs waren er naast de vier universiteiten, de universitaire faculteiten Notre-Dame de la Paix te Namen sinds 1831, Saint-Louis te Brussel sinds 1834, de Militaire School te Brussel ook sinds 1834, de 'Ecole des Mines et de la Métallurgie' te Bergen sinds 1836, het 'Institut Agronomique' te Gembloers sinds 1860, de Veeartsenijschool te Kuregem sinds 1890, de Hogere Handelsschool te Antwerpen sinds 1855, het Sint-Ignatiusinstituut ook daar, het Muziekconservatorium te Brussel en nog heel wat textiel-, brouwerij- en handelsscholen te Verviers, Gent en Doornik. De 'Université Nouvelle' te Brussel, opgericht in 1894 ten gevolge van een generatieconflict en ideologische tegenstellingen aan de Vrije Universiteit, trok onmiddellijk een bijna exclusief vreemd studentenpubliek aan (22).

De meest verscheiden nationaliteiten lieten zich inschrijven aan de Belgische universiteiten. Behalve Nederlanders en Luxemburgers en andere buurvolkereen waren het sinds 1850 vooral Spanjaarden. In het laatste kwart van de negentiende eeuw en het eerste van de twintigste waren het overwegend Polen, Russen, Roemenen en Bulgaren. Maar ook Portugal, Italië, Griekenland, Turkije, Perzië, China, Japan, de Nederlandse en Engelse kolonies in

Oost en West waren frequent vertegenwoordigd op de inschrijvingslijsten. Al deze vreemdelingen maakten soms een grote groep uit van het totaal aantal studenten. Aan de Gentse Rijksuniversiteit was tussen 1864 en 1876 op een gemiddelde studentenbevolking van 330 ongeveer een derde vreemdelingen (23). Aan de Luikse waren in het begin van deze eeuw bijna de helft van de ongeveer 2000 ingeschrevenen vreemdelingen, voor een groot deel Russen. De Leuvense Universiteit telde aanvankelijk kleinere percentages zij het op een groter totaal : rond 1867-1868 was dat 16%, met een daling vanaf 1875 en een nieuwe stijging in 1898 tot 9% en in 1913-1914 tot 12% (24).

Dat ook de Latijns-Amerikanen zo regelmatig en soms in relatief grote groepen op de inschrijvingslijsten van de Belgische universiteiten voorkomen, is dus niet zo verwonderlijk (25). Temeer daar een aantal bijzondere redenen hun keuze voor een Belgische universiteit hielpen bepalen. België gold als een katholiek land en was als dusdanig een zeldzaamheid voor zoverre het aan katholiciëit ook vooruitgang en laïcisatie koppelde. Dit argument stelde heel wat moeders en geestelijke raadgevers gerust, die ongaarne jongeren naar protestantse landen zagen vertrekken, terwijl ook Frankrijk als onveilig beoordeeld werd. De voertaal was het Frans, waarvan de kennis toendertijd in Latijns-Amerika verreweg deze van het Engels of het Duits overtrof. Het leven was er merkkelijk goedkoper in vergelijking met Latijns-Amerika zelf maar ook ten opzichte van bijvoorbeeld Parijs. Het was een rustig land, dat in bijna honderd jaar geen oorlog meemaakte en waarmee de meeste Latijns-Amerikaanse staten rimpelloze betrekkingen onderhielden, op uitzondering van Mexico gedurende enkele jaren na de Belgische deelneming aan Maximiliaans avontuur. Bijna al die landen hadden een diplomatieke vertegenwoordiging te Brussel en dikwijls nog consuls in de universiteitssteden. Zo stond de vice-consul van Brazilië te Gent, Constant Verhaeghe, bekend als 'un père aux nombreux étudiants brésiliens' (26). Tussen Brazilië en België waren de betrekkingen zelfs bijzonder hartelijk ten gevolge van de dynastieke banden tussen de keizerlijke familie en de Saksen-Coburgs, de ar-

bitrage door Leopold I ten gunste van Brazilië in het Christie-conflict met Engeland, de herhaaldelijke bezoeken van Pedro II en de ertrprinses Isabella, waarbij eerstgenoemde zelfs een ere-doctoraat kreeg van de Leuvense universiteit.

Hoewel pas sedert het begin van deze eeuw in Argentinië, Uruguay en Brazilië Belgische bankfiliales opgericht werden, die de rechtstreekse financiële operaties vergemakkelijkten, bestonden er reeds heel vroeg tamelijk drukke economische betrekkingen tussen de Latijns-Amerikaanse havens en Antwerpen, zodat de ouders van de studenten daar dikwijls in de zakenwereld een geldschieder en een oppasser konden vinden. De frequente wapenaankoop in België door die landen en sommige van hun contacten met de Belgische legerleiding brachten het sturen van militaire beursstudenten met zich mee, zoals bijvoorbeeld Jerônimo Teixeira França, ingeschreven in 1881 te Gent. Ook de burgerlijke overheid van sommige landen, hetzij op nationaal hetzij op regionaal vlak, heeft blijkbaar beursstudenten gestuurd (27).

De aanwezigheid in verscheidene landen van Belgische leraars, zowel leken als geestelijken, professoren en ingenieurs was op zichzelf zeker een doeltreffende propaganda voor ons schoolwezen en onze universiteiten (28). België had overigens op de Internationale Pedagogische Tentoonstelling van Rio de Janeiro in 1883 eerste prijzen behaald, die de jury voorzichtig verdeeld had tussen het Ministerie van Openbaar Onderwijs en de Broeders van de Christelijke Scholen (29). Enkele oud-studenten van de Gentse universiteit verdienen hier zeker een bijzondere vermelding. Louis Cruls, die door Braziliaanse studiemakkers naar hun land gelokt werd, verwierf daar grote faam aan het hoofd van het Nationaal Observatorium en in de commissie die het binnenland verkende voor de vestiging van de nieuwe hoofdstad (30). Er is ook Louis Cousin, gediplomeerd als ingenieur te Gent maar nadien hoogleraar te Leuven, die bij zijn vertrek naar Chili in 1890 ook enkele Gentse ingenieurs met zich meenam om er zijn zending bij de spoorwegen aan te vangen (31). Met zijn leeropdracht aan de Polytechnische School te Santiago mag blijkbaar de komst van meer Chileense in-

genieursstudenten naar België circa 1900 in verband gebracht worden. Een dergelijke invloed zal ook uitgegaan zijn van Charles Koning, ingenieur uit Gent en eveneens geruime tijd met onderwijs belast aan dezelfde Chileense universiteit.

De Gentse Rijksuniversiteit heeft dan ook een aanzienlijk aandeel gehad in de vorming van Latijns-Amerikaanse studenten. Voor de periode 1856-1914 telden wij niet minder dan 219 Braziliaanse studenten en 109 andere Latijns-Amerikanen en 7 uit de Engelse en Nederlandse kolonies. Zij zijn daar weliswaar ietwat later verschenen dan te Leuven en te Brussel, waar er reeds in de dertiger en de veertiger jaren van de voorbije eeuw kwamen opdagen. Opvallend voor de inschrijvingen te Gent zijn de pieken van 1860 tot 1880, van 1891 tot 1897, van 1904 tot de eerste wereldoorlog en opnieuw van 1925 tot 1934. Dit stemt ongeveer overeen met de tendens aan de andere Belgische universiteiten en zeker in de laatste jaren vóór de eerste wereldoorlog.

De eerste piekperiode laat zich ten dele verklaren door de stichting van de speciale scholen te Leuven, van de landbouwscholen te Gembloers en te Leuven en vooral door de hervorming en de meer praktische inrichting van het onderwijs in de Gentse ingenieursscholen naar Duits en Engels model (32). Anderzijds zullen velen ten gevolge van de Frans-Duitse oorlog en de Parijse Commune het rustige België verkozen hebben. Ook werden in die periode in Brazilië, in Argentinië, in Mexico en in heel wat andere Latijns-Amerikaanse landen na lange jaren onrust en burgeroorlogen een pacificatie en een zeker evenwicht bereikt, waarmee meer belangstelling en inzet voor modernisatie, onderwijs, infrastructuur en zelfs ook industrialisatie loskwamen (33). Het succes van de koffie-cultuur in Brazilië en de groeiende export van allerlei grondstoffen, ertsen uit Chili en Mexico, guano uit Peru, wol uit Argentinië, hebben heel wat families de nodige middelen verschafte om de dure studies in Europa te betalen.

Aan het dieptepunt in de tachtiger en negentiger jaren is zeker de langdurige crisis in de Westerse economie van die tijd niet vreemd. In Latijns-Amerika hingen de crises in Brazilië met

de uitroeping van de republiek en de overproductie en devalorisatie van de koffie, in Chili met de zelfmoord van president Balmaceda, en in Argentinië met het financieel bankroet ongetwijfeld daarmee samen. Tegelijkertijd werden er ter plaatse nieuwe scholen opgericht, die de noodzaak tot expatriatie voor studies verminderde, en zowat overal flakkerde een nationalisme op dat de superioriteit van Europese studies in vraag stelde (34). Er was bovendien waarschijnlijk een grotere stroom studenten naar de Verenigde Staten, wier reussite in die jaren duidelijker werd en die zelf meer vat begonnen te krijgen op de Latijns-Amerikaanse economie.

Het nieuwe hoogtepunt in de tien jaren vóór de eerste wereldoorlog laat zich op zijn beurt verklaren door de verbetering in de algemene economische toestand. Meteen gingen een aantal Latijns-Amerikaanse landen resoluter de weg van modernisatie en industrialisatie op en werden ook veeleisender en kieskeuriger in de aanwerving van gediplomeerden, die zich dan dikwijls in het buitenland gingen bijscholen. Het Montefiore-Instituut te Luik, dat uitmuntte op het gebied van electriciteitsstudies, trok toen vooral Brazilianen aan. De toenemende achterdocht in Latijns-Amerika tegenover zowel het Duitse als het Noordamerikaanse imperialisme bevoordeligde het neutrale en zogenaamd vredelievende België. De toename van Chileense en Boliviaanse studenten is blijkbaar een gevolg van de Belgische missies in die landen. Na de eerste wereldoorlog zal bijscholing en specialisatie bijna de enige motivatie worden voor de komst van Latijns-Amerikaanse studenten naar Gent, zoals dit bijvoorbeeld het geval was met een groep Columbianen circa 1930.

Aangaande de regionale herkomst van de studenten is het opvallend voor de Brazilianen te Gent en elders in België, dat aanvankelijk het grootste aantal uit de provincies van het noord-oosten en het noorden kwamen, tot dan toe dank zij suiker en katoen de rijkste gebieden. De provincie Maranhão schijnt hier haar faam de wieg te zijn van de Braziliaanse intellectuelen bevestigd te zien. Vanaf de jaren 1870 begonnen de provincies Rio de Janeiro, Minas Gerais en São Paulo het sterkst vertegenwoordigd te worden. De economische achtergrond daarvan is overduidelijk : de suikerrijkdom van

Campos en vooral de koffie, die zich eerst in de vallei van de Parahyba nestelde en vervolgens zich via Campinas in westelijke richting verspreidde. In het begin van deze eeuw was de komst van studenten uit de staten Amazonas en Pará te danken aan fortuinen die in de rubberkoorts bijeengegaard werden. De zuidelijke staten van Brazilië zijn daarentegen nauwelijks vertegenwoordigd, aanvankelijk omdat de kolonisatie er pas aan de gang was en niet dezelfde rijkdommen opleverde en later omdat in een stadium van verworven rijkdom de kinderen van Duitse en Italiaanse immigranten wellicht eerder naar het moederland van hun ouders trokken. Hier is toch opvallend dat met het begin van de twintigste eeuw onder de typisch Braziliaanse familienamen ook enkele Italiaanse en Duitse begonnen voor te komen. De Belgische emigratie naar Zuid-Amerika was nooit zeer talrijk; toch zijn er enkele van haar nakomelingen uit Brazilië, de Van Ervens bijvoorbeeld, en ook uit Guatemala naar Gent komen studeren. In de Spaans-Amerikaanse landen was het overwicht van de hoofdsteden veel groter dan in Brazilië en dit blijkt ook uit de inschrijvingen.

Omtrent de gekozen studierichting is er de verrassende vaststelling, dat onder de 219 Brazilianen te Gent niet minder dan 184 ingenieursstudies aanvatten. Deze voorkeur vonden wij ook te Luik terug (88 op 100). In het totaal voor België gingen 318 Brazilianen, hetzij ietwat meer dan de helft, deze richting op. Geneeskunde kwam op de tweede plaats met 24 kandidaten te Gent en 8 te Luik maar met de grootste groepen te Brussel (172 op 237) en te Leuven (30 op 68). Rechtsgeleerdheid, politieke en administratieve wetenschappen, wijsbegeerte en andere menselijke wetenschappen trokken er 8 aan te Gent, 33 te Brussel, 11 te Leuven en 3 te Luik. Voor agronomie waren er 38 inschrijvingen te Gembloers en 7 te Leuven maar geen enkele voor Gent. In artsenijbereidkunde was er 1 te Gent, 2 te Brussel, 1 te Leuven. Vermelden wij nog 2 inschrijvingen voor chemie en 3 voor mathematica en fysica te Brussel, 1 voor chemie te Luik en ten slotte nog 2 voor handelswetenschappen te Antwerpen en 1 te Luik. Hieruit blijkt overduidelijk dat de positieve wetenschappen het meest in trek waren, en dat vooral

Gent en Luik daarvoor gezocht werden. Indien een onderzoek omtrent de Braziliaanse inschrijvingen aan Duitse, Franse, Zwitserse, Engelse, Italiaanse en Noord-Amerikaanse instellingen gelijkaardige resultaten zou opleveren, dan mag men wel zeggen dat het 'bacharelismo', de juristenmentaliteit, helemaal niet zo een overheersend kenmerk was van de Braziliaanse cultuur en intellectuelen in de negentiende eeuw. Uit de Gentse inschrijvingen van Spaans-Amerikanen blijkt een zelfde voorkeur, die ook tegen de geldende opinies en vaststellingen ingaat (35).

Dan rijst natuurlijk de vraag hoeveel er hun studies tot een goed einde brachten en effectief een einddiploma haalden. Te Gent waren dat onder de Brazilianen 49 burgerlijke ingenieurs, 9 nijverheidsingenieurs, 1 architect, 1 mechanicus-electronicus, 2 doctors in de geneeskunde, 2 juristen, 2 doctors in de politieke wetenschappen. Dit is betrekkelijk weinig (nog geen derde) en voor de Spaans-Amerikanen waren de resultaten niet schitterender (toch nog beter dan aan de andere Belgische universiteiten).

Vooral in de zestiger en zeventiger jaren bleken de Gentse speciale scholen efficiënt te zijn. Het feit dat velen verscheidene malen hun jaar moesten overdoen, wijst erop dat men voor deze vreemdelingen niet altijd minder veeleisend was.

De overigen waren niet noodzakelijk mislukkelingen. Velen gingen hun studies elders in België en blijkbaar ook in het buitenland voortzetten. Het losbranden van de oorlog in 1914 heeft er velen onverhoeds doen vluchten en er is ook een niet te verwaarlozen mortaliteit in het toen door tuberculose aangetaste studentenmilieu (minstens vier Brazilianen en een Peruaan). Sommigen hadden reeds een Braziliaans diploma en kwamen zich alleen wat actualiseren of specialiseren.

Zeker is dat een groot aantal hun dagen doorbrachten buiten universiteit en studie. Zoals voor Santos Barreto, die niettemin tijdens zijn verblijf in België twee diploma's behaalde (in de agronomie en in de politieke en administratieve wetenschappen) luidde hun devies 'étudiant pendant l'hiver et touriste pendant les vacances', met dikwijls het hoofdaccent op het laatste (36). 'L'Étudiant

Catholique', die vanwege zijn jezuietisme en ultra-montanisme weliswaar een verdachte bron was, was niet te spreken over deze vreemde studenten, die meer in carnavals, optochten en straatrellen, in het Alcazar of in de Skating Ring te zien waren dan op de universiteitsbanken : '... la pire espèce d'étudiants sont à Gand les étrangers, Roumains, Serbes, Moldo-Valaques, Mexicains, Péruviens, Chiliens...' (37). In een volgende uitgave moest het blad zich weliswaar verontschuldigen, omdat er op dat ogenblik slechts drie Spaans-Amerikaanse studenten te Gent verbleven en twee onder hen een protestbrief wegens deze belediging aan de redactie geadresseerd hadden. Enige tijd voordien reeds had het blad de werkzaamheid van een Peruaan, zoals die bij zijn overlijden in zijn necrologie opgehemeld was, in twijfel getrokken (38).

In de kringen van het Braziliaanse gezantschap te Brussel liep men meestal ook niet hoog op met de studiejiver van hun jonge landgenoten, hoewel die laatdunkendheid blijkbaar mede bepaald werd door de agitatie van sommigen tegen het keizerlijk bewind en door enkele schandalen van pederastie, obscene brieven, agressie op straat en spel (39). Baguet, vice-consul te Antwerpen, meende dat de Braziliaanse ouders hun geld verspilden en beter hun kinderen in eigen land lieten studeren (40). In die omstandigheden lieten wellicht enkelen een vals diploma maken om niet met ledige handen huiswaarts te keren. Een dergelijke zaak lekte uit in 1885, maar het betrof diploma's in de geneeskunde aan de Brusselse universiteit, die toen onder verdenking kwamen te staan (41).

Gezelschap zochten zij blijkbaar vooral onder landgenoten en andere vreemde studenten. In de jaren 1875 en 1880 is er sprake van een Braziliaanse club te Gent, die echter niet lang stand schijnt gehouden te hebben (42). Op 13 januari 1902 werd te Gent een 'Société Générale des Etudiants Etrangers' opgericht, die concerten, sportoefeningen en zelfs een tentoonstelling van studentenkunst inrichtte, en daarin hebben enkele Brazilianen een leidende rol gespeeld (43). Waarschijnlijk hebben zij ook de salons

van de talrijke Latijns-Amerikaanse kolonies te Brussel gefreque- teerd. Deze van de Braziliaanse gezant, graaf Villeneuve, en zijn se- cretaris de componist Brasília Iteberê da Cunha hadden artistieke ambities (44).

Met de plaatselijke bevolking en met hun Belgische medestu- denten hadden zij niet zoveel contacten of leefden zij soms op ge- spannen voet. 'L'Étudiant Catholique' meende dat zo'n groot aan- tal vreemde studenten duur te staan kwam aan de Belgische belas- tingbetaler en beweerde dat men te Gent hen liever geen kwar- tieren verhuurde (45). Hermeto Augusto da Sylva, 'n soort be- roepsstudent, die eerst te Brussel gestudeerd had en er heel wat pamfletten tegen de Braziliaanse keizer schreef, werd te Gent uit zijn hotel gezet omdat hij niet betaalde (46). Toen hij de waard te lijf ging, werd hij voor een maand gevangen gezet en daarbij nog en- kele dagen in een gesticht voor geesteszieken opgesloten. Te Gem- bloers braken er zelfs relletjes uit tussen Belgische en vreemde stu- denten, waarbij de verschillende sociale achtergrond van eerstge- noemden, meestal boerenzoons, en van laatstgenoemden, dikwijls rijke grondbezitters, aan de oorsprong lag (47). Weinigen hebben ter plaatse een vrouw gevonden, vestigden zich blijvend in ons land of behielden naderhand contact met de oud-studentenverenigingen. Het Belgische burgermilieu was blijkbaar erg gesloten, althans vol- gens de bevindingen van A.S. de Abreu te Brussel rond 1845, en ge- makkelijk geschokt door de vrijere zeden van de Latijns-Ame- rikanen (48).

Zeker waren er enkele uitzonderingen. Ladislav Furquim de Almeida maakte in ons land een carrière als jurist, zakenman en veelschrijver (49). Herinneren wij ook aan Cruls, die door zijn Bra- ziliaanse studiemakers zijn weg vond naar Brazilië. A. Solvyns, die een reis maakte door Midden-Amerika, werd er op het eiland Puerto Rico rondgeleid door een jonge ingenieur, Canals, die hij te Gent ontmoet had (50).

Met de Gentse studentenverenigingen werd er vooral verbroe- derd in het hete van de schoolstrijd. Het was de Braziliaan Manuel Lara, die in naam van de vreemde studenten een vaandel aanbood in

april 1872 aan hun Belgische studiemakers en daarbij tot ongenoe- gen van 'L'Étudiant Catholique' de vrijheidsprincipes ophemel- de (51). Het werd een der efemeriden op de kalender van de liberaal- gezinde 'Société Générale des Étudiants' (52). Nochtans waren er rond die tijd weinig of geen Latijns-Amerikanen effectief of ere-lid van deze vereniging. 'L'Étudiant Catholique' daarentegen vermeldde met fierheid de heildronken die op het jaarlijks souper van de kleine groep katholieke studenten uitgebracht werden eerst door Chris- tiano Ottoni, lid van een invloedrijke familie uit Minas Gerais, en la- ter door Harold d'Abreu (53). Rond de eeuwwisseling kwamen er wel meer Brazilianen voor op de ledenlijst van de liberale 'Société Générale des Étudiants Libéraux' (54).

Hiermee raken wij het probleem van de wederzijdse ideologi- sche invloed. Brazilië kende in de zeventiger jaren een religieuze kwestie, waarbij twee bisschoppen omwille van hun onverdraag- zaamheid tegenover de vrijmetselaars door het keizerlijke bewind gerechtelijk vervolgd en veroordeeld werden. Dit conflict vond zijn weerklank in België, des te meer daar zich toen hier gelijkaardige incidenten voordeden. Tussen liberalen en katholieken van beide landen groeide een zekere solidariteit, hoewel de Braziliaanse li- beralen ongetwijfeld gematigder waren dan hun Belgische partij- genoten en dit gold ook voor de Braziliaanse katholieken. Het is overigens opvallend dat Braziliaanse studenten in België zich weinig of niet stoorden aan de ideologische verzuiling en zich achtereenvolgens zowel te Gent, Brussel als Leuven inschreven. 'L'Étudiant Catholique' berichtte zijn lezers regelmatig over soortgelijke katho- lieke anti-revolutionaire studentenkranten in Brazilië, 'O Cathó- lico', 'A Reação' en 'O Monitor Cathólico' van São Paulo (55). Een liberaal blad uit Rio de Janeiro polemiseerde van zijn kant met het Gentse jezuietenblad (56). Blijkbaar kwam hier het con- tact tot stand via Braziliaanse studenten te Gent.

Het grootste aantal onder hen was of werd er liberaal ge- zind. 'L'Étudiant Catholique' betreurde dat in het Gentse mi- lieu zovele katholieke jongeren uit Latijns-Amerika door het li- beralisme en het atheïsme meegesleept werden. Bij het over-

lijden van de Peruaan Manuel García in maart 1874, van de Braziliaan José Maria Vianna in maart 1875 en van nog een andere Braziliaan in september 1878 trachtten katholieke geestelijken tevergeefs de stervenden te benaderen of nog het lijk voor een christelijke begrafenis te ontfutselen aan de waakzaamheid van hun vrienden vrijdenkers (57). 'n Dergelijk klimaat van haast necrofiele schermutselingen, uitdelingen van brood met bidprentjes voor Pius IX, straatsarabandes onder de kreten van 'à bas la calotte', dat overigens ook elders in Europa door Latijns-Amerikanen kon waargenomen worden, heeft er blijkbaar toe bijgedragen dat in het begin van deze eeuw ook in Brazilië een veel scherper anti-clericalisme aan bod kwam. Wellicht niet toevallig was een der tegenstanders van de Belgisch-Duitse restauratie der benedictijnerabdijen in Brazilië de arts Luis Pereira Barreto, die in België zijn opleiding genoten had.

Op een ietwat serene vlak was er de invloed van het positivisme, dat juist via Brazilianen, die in België gestudeerd hadden, in hun land een grote verspreiding en langdurige naklank kende. De meesten onder hen, de pas vermelde Pereira Barreto, Francisco Brandão Junior en Joaquim Alberto Ribeiro de Mendonça, studeerden aan de Brusselse universiteit (58). Te Gent was er Maximino Maia, die nadien met zijn krant 'O Horizonte' in de provincie Espírito Santo een der leidende figuren van het positivisme werd (59). Dit positivisme drong nochtans niet bij hen door via hun hoogleraren, want in Belgische niet-katholieke universitaire kringen overheersten eerder idealisme en spiritualisme en meer bepaald het Krausisme, waarvan de Brusselse filosoof Guillaume Tiberghien de markantste vertegenwoordiger was (60). Het Krausisme nu vond veel gehoor ook in Latijns-Amerika en precies via vertalingen van werken en handboeken van Tiberghien in het Spaans en het Portugees (61). Het is waarschijnlijk dat Latijns-Amerikanen met studies in België daarin de hand gehad hebben. De liberale economist en denker Emile de Laveleye, die te Luik doceerde maar in het hele land goed bekend stond, oefende blijkbaar ook enige invloed uit, vermits hij op verzoek van de Braziliaan Santos Barreto een inleiding schreef bij

diens pleidooi voor emigratie naar dat land (62).

Gent was zeker ook een aangewezen plaats voor een nadere kennismaking met het socialisme. In dat verband is ons echter niets bekend, tenzij dat een Peruviaan deelnam aan het eerste internationaal studentencongres te Luik in 1865, dat ongetwijfeld in het teken stond van deze nieuwe stromingen, dat Eugène Hins, secretaris van de Eerste Internationale in zijn studententijd te Brussel in contact stond met Brazilianen en zelf een tijd lang op een Braziliaanse plantage als privé-leraar verbleef en dat werken van Emile Vandervelde opvallend vroeg in Brazilië vertaald werden (63). Wat de katholieke sociale gedachte betreft vermelden wij de deelname van de Leuvense hoogleraar Emiel Vliebergh aan het Braziliaanse katholieke congres in 1908 (64). Met universitaire contacten hangt blijkbaar ook het verblijf in België samen van Carlos Alberto de Menezes, die met zijn textielfabriek, woonwijk, school en kapel te Camaragibe in Pernambuco een merkwaardige vertegenwoordiger van het katholieke paternalisme werd. Het neo-thomisme vond in Brazilië enige verspreiding via José Soriano de Sousa en Alexandre Correia, die te Leuven studeerden (66). Daarmee zijn wij echter losgeraakt uit het strikt Gentse universitaire milieu.

Op hun beurt hebben ook de Latijns-Amerikaanse studenten bijgedragen tot een ietwat preciezer kennis van hun continent hier in België. De Cubaan Pedro Herrera hield op het ogenblik van de Spaans-Noordamerikaanse oorlog om de onafhankelijkheid van dat eiland in 1898 een voordracht met geanimeerd debat voor zijn collega's van de 'Société Générale des Etudiants Libéraux' (67). Uit de schok met het aanvankelijk zo verafgode Europa ontstond blijkbaar voor velen een vruchtbare voedingsbodem voor een nieuw nationalisme, dat op zijn minst de specificiteit van elk der Latijns-Amerikaanse landen wilde kenbaar maken (68). Verscheidene Brazilianen publiceerden boeken en brochures over de rijkdommen en de emigratiemogelijkheden van hun land maar ook over de figuur van keizer Pedro II en rond de omstrede slavernijkwestie (69). Dat enkele Gentenaren zoals de Vande Putte's zich

gingen interesseren voor ondernemingen in Brazilië en Guatemala zal daaraan wellicht niet vreemd geweest zijn (70).

Ten slotte rijst nog de vraag naar het werkelijke gebruik van deze te Gent verworven diploma's. Hier geldt de opvatting dat vele Latijns-Amerikaanse afgestudeerden in de positieve wetenschappen in feite nooit hun beroep uitgeoefend hebben, omdat zij liever van hun fortuin leefden, zich aan literatuur overgaven of ook geen concrete werkgelegenheid vonden (71). Dit vergt ons insziens een nader onderzoek. Wij kunnen er alleszins enkele aanwijzen, die hun verworven vaardigheid daadwerkelijk en voorbeeldig wisten te gebruiken. Francisco Ramos de Azevedo werd de belangrijkste architect van São Paulo op het ogenblik dat deze stad aan een spectaculaire uitbreiding begon; hij heeft onder meer het stedelijk theater en de mooie hallenmarkt naast zeer vele paleizen voor de koffieburgerij op zijn actief (72). Hoewel hij zeer sterk door de Europese stijl beïnvloed bleef, mag men wel aannemen dat zonder hem deze bouwsector en bestellingen naar buitenlandse, Franse of Italiaanse architecten, zouden gegaan zijn. Hij is zeker een der pioniers geworden van een latere ambitieuzere Braziliaanse architectuur. Viriato Belfort Duarte en Domingo de Santa Maria werden professoren, respectievelijk aan de Polytechnische School te Rio de Janeiro en aan de Universiteit van Santiago de Chile. Alberto de Aquino Fonseca had een belangrijk aandeel in de kolonisatie van Santa Catarina (73). Francisco de Avila Silveira leidde havenwerk te Rio Grande in het zuiden van Brazilië, waarbij overigens Frans-Belgische firma's betrokken waren. Xavier Gandarillas, João Batista de Castro en Alfredo Maia speelden een aanzienlijke rol in het spoorwegwezen, de eerste in Chili, de twee anderen in Brazilië, respectievelijk als president van de spoorweg Juiz de Fora-Piauí en als president van de Sorocabana en bovendien nog als minister van spoorwegen (76). Het zou de moeite lonen hun houding na te gaan in de nationalisatiepogingen om die spoorwegen aan de Engelse invloed te onttrekken.

De Gentse Rijksuniversiteit had dus een belangrijke uitstraalingskracht in Latijns-Amerika en speelde een niet te verwaarlozen

rol in de modernisatiepogingen van dit continent. De betekenis ervan zou nog duidelijker worden in een globaal onderzoek, hetzij van alle vreemde studenten aan de Gentse Universiteit hetzij van alle Latijns-Amerikaanse studenten aan de Europese universiteiten.

- (1) S. BUARQUE DE HOLANDA, *Raizes do Brasil*, Rio de Janeiro, 1956; J. CRUZ COSTA, *Contribuição à História das Idéias no Brasil*, Rio de Janeiro, 1967; R. SOLER, *El Positivismo Argentino*, Buenos Aires, 1968; G. GARCÍA CANTÚ, *El socialismo en México*, Mexico, 1969; L. ZEA, *The Latin-American Mind*, Norman, 1970.
- (2) C. RANGEL, *Du bon sauvage au bon révolutionnaire*, Parijs, 1970, p. 115-122; J.P. BLANCPAIN, *Les Allemands au Chili (1816-1945)*, Keulen-Wenen, 1974.
- (3) CH. DE LANNOY, *L'enseignement dans la République Argentine, l'Uruguay et Brésil*, uittreksel uit *Revue de l'Instruction publique en Belgique*, 1913, p. 209-242.
- (4) Bij het uitbreken van de eerste wereldoorlog telde de Braziliaanse kolonie in België minstens 400 leden. Arquivo Histórico do Itamaraty, Rio de Janeiro (voortaan afgekort als A.H.I.), Bruxelas, Ofícios, 1913-14. Zie ook W. WILLCOX, *International Migrations*, New York, 1929, t. I, p. 609, betreffende immigratie in België vanuit Brazilië en andere Latijns-Amerikaanse landen.
- (5) D.E. LEVI, *The Prado Family, European Culture and the Discovery of Brazil, 1860-1930*, in *Revista de História*, 1975, LII, p. 801-823.
- (6) P. NERUDA, *Confieso que he vivido*, Buenos Aires, 1974, p. 88-148.
- (7) J.T. LANNING, *Academic Culture in the Spanish Colonies*, New York-Oxford, 1940; IDEM, *The Eighteenth Century Enlightenment in the University of San Carlos de Guatemala*, Ithaca, 1956; R. LAZO, *Historia de la literatura hispano americana, El Período colonial (1492-1780)*, La Habana, 1968, t. I.
- (8) H.-A. STEGER, *Die Universitäten in der gesellschaftlichen Entwicklung Lateinamerikas*, Gütersloh, 1967, t. I, p. 259-260; F. BOURRICAUD, *Universités à la dérive*, Parijs, 1971, p. 117-150.
- (9) CH. DE LANNOY, o.c.
- (10) A.D. BATEMAN, *Páginas para la historia de la ingeniería colombiana, Galeria de Ingenieros Colombianos*, Bogotá, 1972, p. 63.
- (11) R. KAGAN, *Students and Society in Early Modern Spain*, Baltimore-Londen, 1974, p. 204-210 en 242-246.
- (12) F. DE MORAIS, *Estudantes Brasileiros na Universidade de Coimbra*, in *Anais Biblioteca Nacional do Rio de Janeiro*, LXII, 1940, p. 137-335; *Estudantes de Coimbra nascidos no Brasil*, in *Brasília*, IV, 1949; L. DA FONSECA, *Bacharéis Brasileiros, Elementos biográficos (1635-1830)*, in *Anais IV Congresso de História Nacional*, Rio de Janeiro, 1951, XI; zie over een tiental Brazilianen te Salamanca A.M. DE DIOS, *Estudiantes de Brasil en la Universidad de Salamanca durante los siglos XVI y XVII*, in *Revista de História*, 1976, LIII, p. 215-230.
- (13) *História Geral da Civilização Brasileira*, ed. S. Buarque de Holanda,

- t.I, vol.2, p. 100, 305, 395, 408 en 418.
- (14) J.P. BLANCPAIN, o.c., p. 663-664.
 - (15) J.A. MENDONÇA, *Vida e obra de Salvador de Mendonça*, Rio de Janeiro, 1971, p.115,408-410,453,468,470,473,475 en 482-484; L.W. VITA, *Alberto Salles, Ideólogo da República*, in *Brasiliana*, CCCXXVII, São Paulo, 1965, p. 24-25.
 - (16) F. DE AZEVEDO, *A Cultura Brasileira*, Rio de Janeiro, 1943, p. 340; A.C. DE MELLO E SOUSA, *Letras e idéias no Brasil colonial*, in *História Geral da Civilização Brasileira*, o.c., t. I, vol. 2, p. 100.
 - (17) E. STOLS, *Les étudiants brésiliens en Belgique (1817-1914)*, in *Revista de História*, 1974, C, p. 653-692.
 - (18) SILVEIRA DA MOTTA, *Jornal das Conferencias Radicaes*, Rio de Janeiro, 1871, p. 22; R. TAMAGNO, *Sarmiento, los liberales y el imperialismo ingles*, Buenos Aires, 1963, p. 298-299; J.P. BLANCPAIN, o.c., p. 854; Z. BRANDAO, *Recordações da Bélgica*, Lisabon, 1898.
 - (19) J. BARTIER, *Au temps de Léopold Ier : Bruxelles, centre littéraire international*, in *Bibliographie de la France*, 1963, LII, p. 25-34.
 - (20) A. WILLMAR, *Souvenirs de Bruxelles*, Brussel, 1862.
 - (21) In het reeds vermelde dossier van uit België te repatriëren Brazilianen in 1914 komen heel wat jongeren voor in dergelijke instellingen, o.a. een zoon van de bekende familie Street die aan de zorgen van Dr. Ovide Decroly toevertrouwd was.
 - (22) A. DESPY-MEYER, *Inventaire des archives de l'Université Nouvelle de Bruxelles (1894-1919)*, Brussel, 1973.
 - (23) *Journal de Gand*, 26-IV-1872, rede van Manuel Lara; zie ook de Annuaires et Rapports académiques van de R.U.G. voor die periode.
 - (24) R. AUBERT, A. D'HAENENS, J.A. VAN HOUTTE, E. LAMBERTS, M.A. NAUWELAERTS en J. PAQUET, *De Universiteit te Leuven, 1425-1975*, Leuven, 1975, p. 310-311.
 - (25) Voor de periode 1817-1914 telden wij in het geheel voor de Belgische universiteiten 613 Braziliaanse studenten en alleen reeds te Gembloers 146 Latijns-Amerikanen voor de periode 1860-1910.
 - (26) A.H.I., Bruxelles, Officios, 204/3/14.
 - (27) W. PINHO, *A Bahia, 1808-1856*, in *Historia Geral da ...*, o.c., t. II, vol. 2, p. 300. Naast beursstudenten van Bahia in Portugal waren er ook van Pará in België. A.H.I., Bruxelles, Officios, 204/3/8, en ook 1870-73, 2-XII-70.
 - (28) E. STOLS, *Penetração econômica, assistência técnica e 'brain drain' : aspectos da emigração belga para a América Latina por volta de 1900*, te verschijnen in *Jahrbuch für Geschichte von Staat, Gesellschaft und Wirtschaft im Latein-Amerika*, 1976.

- (29) *Jornal do Comércio*, Rio de Janeiro, 21-VI-1883; *Indépendance Belge*, 17-XII-1883.
- (30) J. PELSENEER, *Louis Cruls*, in *Biographie Nationale*, XXX, 1959, col. 306-308.
- (31) M.-L. COMELIAU, *Louis Cousin*, in *Belgische Koloniale Biografie*, V, 1958, col. 189-190.
- (32) F. VAN KALKEN, A. KLUYSKENS, P. HARSIN, en L. VAN DER ESSEN, *Histoire des Universités Belges*, Brussel, 1954; *Fêtes du soixante-quinzième anniversaire de la fondation de l'Université de Gand*, Gent, 1892; ed. M. Sanderson, *The Universities in the Nineteenth Century*, Londen-Boston, 1975, p. 10-13 en 110-113.
- (33) T. HALPERIN DONGHI, *Histoire Contemporaine de l'Amérique Latine*, Parijs, 1972, p. 129-176.
- (34) H.A. SPALDING, *Education in Argentina, 1890-1914: The Limits of Oligarchical Reform*, in *The Journal of Interdisciplinary History*, 1972, III, p. 44; zie ook E. DE LA BARRA, *El Embrujamiento Alemán*, 1899, geciteerd door J.-P. BLANCPAIN, o.c., p. 689.
- (35) H.A. SPALDING, o.c., p. 56: aan de Argentijnse universiteiten was er tussen 1890 en 1910 een veel snellere groei van studenten in geneeskunde en exacte wetenschappen dan in rechtsgeleerdheid. Zie ook J. SCOBIE, *Buenos Aires, Plaza to Suburb, 1870-1910*, New York, 1974, p. 222-224. Betreffende Chili, zie J.-P. BLANCPAIN, o.c., p. 661.
- (36) M.P. DOS SANTOS BARRETO, *Les blancs au Brésil*, Rio de Janeiro, Parijs en Leuven, 1881.
- (37) *L'Étudiant Catholique*, 17-II-1877 en 10-III-1877.
- (38) *L'Étudiant Catholique*, 14-III-1874.
- (39) A.H.I., 203/3/18, 204/4/1 en 204/4/3.
- (40) A. BAGUET, *La Province de Minas Gerais (Brésil) et son école de mines à Ouro Preto*, in *Bulletin de la Société de Géographie d'Anvers*, 1882, VII, p. 86.
- (41) A.H.I., 204/4/5.
- (42) *L'Étudiant Catholique*, 6-XII-1875; *Almanach de l'Université de Gand, publié sous les auspices de la Société Générale des Étudiants*, IV, 1888, p. 72.
- (43) *Almanach ...*, o.c., 1903, XIX, p. 64; 1904, XX, p. 102 en 1906, XXII, p. 62.
- (44) J. ITIBERE DA CUNHA, *Préludes*, Brussel, 1890; *Le Journal Diplomatique et Financier, Economique et Mondain*, 30-VIII-1913.
- (45) *L'Étudiant Catholique*, 17-II-1877 en 4-I-1879.
- (46) A.H.I., Bruxelles, Officios, 1879-1881, 7 en 16-II-1881.
- (47) Algemeen Rijksarchief Brussel, Ministerie van Justitie, Vreemdelingenpolitie, nr 229; *L'Echo du Parlement*, 30-V-1883.

- (48) A.S. DE ABREU, *Souvenirs de la Province de Minas Gerais*, Brussel, 1845, p. 36.
- (49) Zie o.a. zijn publicaties *De l'exploitation caféière au Brésil en De l'exploitation du caoutchouc au Brésil*.
- (50) A. SOLVYNS, *En Amérique, Journal de Voyage*, Gent, 1886, p. 15 en 265.
- (51) *L'Etudiant Catholique*, 4-V-1872.
- (52) *Almanach ...*, o.c., IV, 1888.
- (53) *L'Etudiant Catholique*, 6-XII-1873, 28-XI-1874 en 27-XI-1875.
- (54) *Almanach ...*, o.c., 1893-1910.
- (55) *L'Etudiant Catholique*, 30-XII-1876, 16-VI-1877 en 15-V-1880.
- (56) *L'Etudiant Catholique*, 2-IX-1876.
- (57) *L'Etudiant Catholique*, 14-III-1874, 6-III-1875 en 21-IX-1878.
- (58) I. LINS, *História do positivismo*, in *Brasiliana*, CCCXXII, Rio de Janeiro, 1964, p. 45; ed. R.L. WOODWARD, *Positivism in Latin America, 1850-1900*, New York, 1971.
- (59) I. LINS, o.c., p. 223.
- (60) *Discours d'ouverture prononcé en séance publique par G. Tiberghien, recteur, le 7 octobre, Athéisme, matérialisme et positivisme*, ULB, *Année académique, 1867-68*, Brussel, 1867.
- (61) A. TIBERGHIE, *Bibliographie de l'oeuvre de Guillaume Tiberghien (1819-1901)*, Brussel, 1928; J. CRUZ COSTA, *O pensamento brasileiro sob o império*, in *História Geral da Civilização ...*, o.c., t. II, vol. 3, p. 327; H.E. DAVIS, *Latin American Thought, A Historical Introduction*, New York-Londen, 1974, p. 152.
- (62) M.P. DOS SANTOS BARRETO, o.c.
- (63) L.-E. HALKIN, *Le premier congrès international des étudiants à Liège en 1865*, Luik, 1966; J. BARTIER, *Etudiants et mouvement révolutionnaire au temps de la première internationale*, in *Mélanges offerts à G. Jacquemijns*, Brussel, 1968, p. 35-60; E. HINS, *Un an au Brésil*, Bergen, 1884.
- (64) E. VLIBERGH, *Voyage dans l'Amérique latine*, in *Revue sociale catholique*, 1909, p. 3-28.
- (65) Herhaaldelijke verwijzingen naar Menezes in het archief Mgr. van Caloen, Sint-Andries-abdij te Brugge.
- (66) J. CRUZ COSTA, o.c., p. 113-115.
- (67) *Almanach ... o.c.*, 1898, XIV, p. LXXXIII.
- (68) D.E. LEVI, o.c.
- (69) A. FIALHO, *Don Pedro II, empereur du Brésil*; J.L. DE CASTRO E SILVA, *Un Brésilien à Bruxelles*.
- (70) H. VAN DE PUTTE, *Rapport présenté à l'assemblée de la Société civile pour l'exploitation de fazendas au Brésil, le 29 décembre 1890*, Gent, 1890.

- (71) F. DE AZEVEDO, *o.c*
- (72) N. GOULART REIS FILHO, *Quadro da Architectura no Brasil*, São Paulo, 1970.
- (73) Deze inlichting danken wij aan Professor W. Piazza van de Universiteit te Florianópolis.
- (74) *Mémorial du 50e Anniversaire de l'Association des Ingénieurs sortis des Ecoles spéciales de Gand, 1876-1926*, Gent, 1926.

BIJLAGE I :

LIJST VAN LATIJNS-AMERIKAANSE STUDENTEN
AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT GENT

1. UTT ARGENTINIE :

Alberto Saenz Valiente, °1850, Buenos Aires, 1872-74, speciale scholen
 Gerard Cuneo, °1877, Buenos Aires, 1899-1902, speciale scholen
 Pedro Larrosa, °1890, San Javier, 1912-14, speciale scholen

2. UTT BOLIVIE :

Alfred Lisboa, Sucre, 1871-73, dipl. burgerlijk ingenieur
 Rosendo Pinilla, °1886, La Paz, 1907-08, speciale scholen
 Juan Pinilla, °1890, La Paz, 1907-12, dipl. burgerlijk ingenieur
 Armando Urioste, °1888, Sucre, 1909-10, speciale scholen
 Gustave Herrera, °1887, Sucre, 1909-10, speciale scholen
 Alfredo Herrera, °1889, Sucre, 1911-13, speciale scholen
 Raoul Herrera, °1888, Sucre, 1909-14, speciale scholen
 José Zuazo, °1892, La Paz, 1911-13, speciale scholen
 Carlos Guachalla, °1891, La Paz, speciale scholen en handelwetenschappen

3. UTT BRAZILIE :

Ernest da Costa, °1839, Rio de Janeiro, 1856-57, speciale scholen
 Trajano da Silva Rego, °1835, Bahia, 1856-59, dipl. burgerlijk ingenieur
 Francisco Barreto, °1839, Rio de Janeiro, 1857-58, speciale scholen
 Octaviano da Rocha, °1838, Bahia, 1857-58 en 1861-64, dipl. burgerlijk
 ingenieur
 Carlos Augusto Flôres, °1839, Rio de Janeiro, 1857-65, dipl. burgerlijk
 ingenieur
 Joaquim Monteiro, °1835, Pernambuco, 1859-60, speciale scholen
 Antônio Vicente do Nascimento Feitoza, °1840, Pernambuco, 1859-63,
 dipl. burgerlijk ingenieur
 Francisco Apoligório Leal, °1836, Pernambuco, 1859-63, dipl. burgerlijk
 ingenieur
 João Luis Pires Lopes, °1837, Bahia, 1859-63, dipl. burgerlijk ingenieur
 Domingos d'Azevedo, °1839, Rio de Janeiro, 1860-62, dipl. burgerlijk
 ingenieur
 Cândido Cavalcanti d'Albuquerque e Mello, °1837, Alagoas, 1860-63, dipl.
 burgerlijk ingenieur
 Caetano Xavier d'Almeida da Câmara Manuel, °1836, Rio de Janeiro, 1860
 -63, dipl. burgerlijk ingenieur, met onderscheiding, later in Portugal

- José Cardoso d'Oliveira Guimarães, °1838, Bahia, 1860-64, speciale scholen
 Jacinto de Mendonça, °1841, Maceió, Alagoas, 1860-64, burgerlijk ingenieur
 Balduino d'Araujo Lima, °1841, Bahia, 1860-64, dipl. burgerlijk ingenieur
 Antônio Pereira Marinho, °1840, Bahia, 1861-63, dipl. burgerlijk ingenieur
 Eduardo Aloé de Figueiredo, °1842, Rio de Janeiro, 1861-65, speciale scholen
- Torquato Gomes Guimarães Junior, °1840, Bahia, 1861-65, speciale scholen, overleden te Gent in 1866
- Bernardo de Souza, °1842, Pazes, 1862-63, speciale scholen
- Manoel da Silva Reis Júnior, °1840, Barra Mansa, Rio de Janeiro, 1862-64, speciale scholen
- Joaquim Gomes d'Oliveira e Silva, °1843, Pernambuco, 1862-66, dipl. burgerlijk ingenieur
- Guilherme Francisco Cruz, °1841, Pará, 1862-63 en 65-66, dipl. burgerlijk ingenieur
- Bernardo José da Câmara, °1839, Pernambuco, 1862-66, dipl. burgerlijk ingenieur
- Ernesto de Carvalho Paes de Andrade, °1840, Pernambuco, 1862-66, dipl. burgerlijk ingenieur
- Clemente Pinto, °1843, Rio de Janeiro, 1863-64, speciale scholen
- Antônio Tocantins, °1838, Cametá, Pará, 1863-65, dipl. nijverheidsingenieur
- Antônio Alves da Silva e Sá, °1841, Rio de Janeiro, 1863-65, dipl. burgerlijk ingenieur
- Félix de Moraes, °1844, Alagoas, 1863-67, speciale scholen en architectuur
- Honório Henrique Soares do Couto, °1838, Ouro Preto, Minas Gerais, 1864-66, dipl. burgerlijk ingenieur
- João Mendonça, °1846, Alagoas, 1864-66, speciale scholen
- Henri d'Azevedo, °1838, Rio de Janeiro, 1864-66, dipl. burgerlijk ingenieur
- João Van Erven, °1845, Rio de Janeiro, 1864-67, speciale scholen
- Cândido Rangel de Siqueira, °1837, Campos, Rio de Janeiro, 1864-67, speciale scholen
- Antônio Chermont, °1846, Pará, 1864-67, dipl. burgerlijk ingenieur
- Francisco Madureira d'Aguiar, °1845, Bahia, 1865-66 en 1868-69, dipl. burgerlijk ingenieur
- Jacob Van Erven, °1844, Cantagalo, Rio de Janeiro, 1865-71, dipl. burgerlijk ingenieur
- Alberto d'Aquino Fonseca, °1843, Santa Catarina, 1865-66 en 67-72, dipl. burgerlijk ingenieur
- Vincent Estace da Silva, °1845, Rio de Janeiro, 1866-67, wetenschappen
- Manuel Antônio da Silva Manhais, °1846, Campos, Rio de Janeiro, 1866-67, wetenschappen

- Nicolao Vergueiro Le Cocq, °1842, Rio de Janeiro, 1866-67 en 1868-69, dipl. burgerlijk ingenieur
- Augusto Lobato, °1843, Pará, 1866-69, fysica en speciale scholen
- Manuel Francisco d'Oliveira, °1846, Campos, Rio de Janeiro, 1866-67 en 1868-70, wetenschappen en geneeskunde, studeerde ook aan de speciale scholen te Leuven in 1867 en aan de Vrije Universiteit te Brussel, waar hij in 1875 het diploma geneeskunde behaalde
- Joaquim Freire, °1847, Rezende, Rio de Janeiro, 1867-71, speciale scholen
- Manoel de Deus Dias, °1846, Pelotas, Rio Grande do Sul, 1868-69, speciale scholen
- Félicien Martins, °1843, Rio Grande do Norte of Pernambuco, 1868-72, dipl. burgerlijk ingenieur
- Caetano Furquim d'Almeida, °1850, Jaguary, Minas Gerais, 1868-72, dipl. burgerlijk ingenieur
- Manuel Lara Caetano da Silva, °1847, Angra dos Reis, Rio de Janeiro, 1868-75, dipl. burgerlijk ingenieur
- Cristiano Ottoni, °1851, Valença, Rio de Janeiro, 1868-75, dipl. burgerlijk ingenieur
- João Batista de Castro, °1849, São João d'el Rei, Minas Gerais, 1868-70 en 1871-73 en 1875-76, dipl. nijverheidsingenieur
- José Lourenço de Castro Silva, °1844, Pernambuco, 1869-70, geneeskunde, studeerde ook aan de Vrije Universiteit te Brussel waar hij het diploma geneeskunde behaalde
- Alfred Queiroz, °1848, São Paulo, 1869-70, speciale scholen
- Vicente Chermont de Miranda, °1849, Pará, 1869-73, dipl. nijverheidsingenieur
- Henrique Marques Lisboa, °1852, Rio de Janeiro, 1869-74, dipl. burgerlijk ingenieur
- Miguel José Raio, °1851, Pará, 1869-71 en 1876-78, speciale scholen
- Francisco de Sousa Queiroz, °1850, São Paulo, 1869-72 en 1874-77, speciale scholen
- Henrique Guilhon d'Almeida, °1849, Maranhão, 1870-71, speciale scholen
- Arnoldo Florence, °1848, Campinas, São Paulo, 1870-71, speciale scholen
- João Couto dos Santos, °1851, Rio de Janeiro, 1870-73, speciale scholen, in België overleden
- José Maria Vianna, °1852, Maranhão, 1870-74, dipl. nijverheidsingenieur, overleden te Gent
- Theodósio Chermont, °1850, Pará, 1870-74, speciale scholen
- José Vieira da Cunha, °1850, Rio de Janeiro, 1870-74, speciale scholen
- Alfred Danin Veiga, °1854, Pará, 1870-74 en 1875-77, dipl. burgerlijk ingenieur
- João Frederico Richsen, °1851, Rio de Janeiro, 1871-72, speciale scholen, studeerde ook mechanica te Luik

- José de Sá Gutteres, °1853, Maranhão, 1871-73, speciale scholen, studeerde ook te Brussel
- Henrique Cristiano Benedito Ottoni, °1847, Serro Frio, Minas Gerais, 1871-73, speciale scholen, studeerde ook te Brussel
- José Allioni, °1853, Bahia, 1871-74, dipl. nijverheidsingenieur, grote onderscheiding
- Carlos Augusto de Miranda Jordão, °1854, Rio de Janeiro, 1871-74, dipl. nijverheidsingenieur, met de grootste onderscheiding
- Alphonse de Azambuja, °1850, Rio Grande, Rio Grande do Sul, 1871-76, speciale scholen
- Felipe Joaquim de Sousa, °1848, Pará, 1871-77, speciale scholen
- Paulino Ferreira Leite, °1853, Rio de Janeiro, 1872-73, speciale scholen
- Virgílio Vidal Carneiro, °1855, Minas Gerais, 1872-73 en 1874-75, speciale scholen
- Benedito Augusto Barrozo de Siqueira, °1851, Rio de Janeiro, 1872-73, speciale scholen
- Joaquim Monteiro de Barros, °1851, Rio de Janeiro, 1872-74, speciale scholen
- Maximino Maia, °1848, Espírito Santo, 1872-74, speciale scholen
- Mauricio Vieira Machado da Cunha, °1849, Juiz de Fora, Minas Gerais of Espírito Santo, 1872-74, speciale scholen
- Domingos Bello de Araújo, °1851, Vitoria, Espírito Santo, 1872-74, speciale scholen, studeerde ook aan de Vrije Universiteit Brussel
- Custódio Fernandes, °1846, Rio de Janeiro, 1872-75, speciale scholen, studeerde ook te Brussel
- Francisco de Salles Oliveira, °1852, Jacareí, São Paulo, 1872-76, dipl. burgerlijk ingenieur
- Pedro Peixoto de Araujo, °1849, Rio de Janeiro, 1873-74, speciale scholen
- José Carlos Vieira de Carvalho, °1852, Rio de Janeiro, 1873-74, speciale scholen, studeerde ook te Brussel
- José Carlos d'Almeida Torresybagy (sic), °1855, Rio de Janeiro, 1873-74, speciale scholen
- João Ferreira d'Assis, °1853, Juiz de Fora, Minas Gerais, 1873-74, speciale scholen
- Cândido Ferreira da Fonseca, °1850, Juiz de Fora, Minas Gerais, wetenschappen, studeerde ook te Brussel
- Viriato Belfort Duarte, °1851, Pará, 1873-75, dipl. burgerlijk ingenieur, studeerde ook recht te Brussel
- José Cerqueira Coelho, °1853, Juiz de Fora of Simão Pereira, Minas Gerais, 1873-77, dipl. burgerlijk ingenieur
- Theodore Calendrini, °1849, Pará, 1873-76, dipl. burgerlijk ingenieur
- Justiniano de Souza Lisboa, °1853, Rio de Janeiro, 1873-77, dipl. burgerlijk ingenieur

- Vincente Oliveira Castro, °1851, Campos, Rio de Janeiro, 1873-77, dipl. burgerlijk ingenieur
- José Fernandes Pereira Vianna, °1855, Rio de Janeiro, 1873-78, dipl. burgerlijk ingenieur
- João Batista de Oliveira, °1850, Rio de Janeiro, 1873-79, dipl. dr. geneeskunde
- Carlos Harold d'Abreu, °1852, Bahia, 1874-75, speciale scholen, studeerde ook te Brussel
- José Carlos Portelli Carvalho, °1852, Rio de Janeiro, 1874-75, speciale scholen
- Pedro Sodré, °1856, Rio de Janeiro, 1874-75, speciale scholen, studeerde ook te Brussel
- Roberto Vianna, °1854, Maranhão, 1874-75, speciale scholen
- João Almeida Pereira, °1855, Rio de Janeiro, 1874-75, geneeskunde
- Alexandre Henrique Martins, °1856, Rio de Janeiro, 1874-76, speciale scholen
- Lucas Guimarães, °1854, Rio de Janeiro, 1874-77, speciale scholen
- Francisco de Miranda Azevedo, °1855, Sorocaba, São Paulo, 1874-77, dipl. burgerlijk ingenieur, studeerde ook te Brussel
- Athyr Antunes Maciel, °1854, Rio Grande do Sul, 1874-77, dipl. burgerlijk ingenieur
- José Sertório, °1855, Mogi Mirim, São Paulo, 1874-78, speciale scholen
- Antônio Vieira Carneiro, °1855, Minas Gerais, 1874-78, wetenschappen en geneeskunde
- Fortunato do Régio Barroca, °1857, Pernambuco, 1874-78, dipl. nijverheidsingenieur
- Carlos Americano Freire, °1852, Rio de Janeiro, 1874-78, dipo. burgerlijk ingenieur
- Joaquim de Souza Machado, °1856, Rio de Janeiro, 1874-79, speciale scholen
- Custodio Manuel Barbosa d'Oliveira, °1851, Itabira, Minas Gerais, 1874-80, dipl. burgerlijk ingenieur
- Manoel Soares de Meirelles, °1852, Rio de Janeiro, 1875-76, geneeskunde
- Hypólito Querino dos Santos, °1852, São Paulo, 1875-76, speciale scholen
- Francisco Oscar d'Abreu, °1854, Rio de Janeiro, 1875-76, wetenschappen, studeerde ook te Leuven en te Brussel, waar hij in 1884 het dipl. dr. geneeskunde behaalde
- Carlos Baptista de Castro, °1856, Minas Gerais, 1875-76, speciale scholen
- Manoel Ignacio de Lacerda Werneck, °1853, Rio de Janeiro, 1875-77, speciale scholen
- Francisco Ramos d'Azevedo, °1873, São Paulo, 1875-78, dipl. ingenieur-architect

- Antônio Norberto Milward de Azevedo, °1856, São João d'el Rei, Minas Gerais, 1875-79, dipl. dr. geneeskunde
- Joaquim Ribeiro do Valle, °1852, Juiz de Fora, Minas Gerais, 1875-78 en 1880-81, wetenschappen en speciale scholen
- Silvio de Sá Valle, °1853, Maranhão, 1876-77, speciale scholen
- Alfredo Carlos Alcoforado, °1852, Pernambuco, 1876-77, speciale scholen
- Nuno Duarte, °1876, Rio de Janeiro, 1876-77, speciale scholen
- Alfredo Maia, °1856, Rio de Janeiro, 1876-78, dipl. burgerlijk ingenieur
- Jean-Pierre Daisson, °1853, Rio Grande do Sul, 1876-78, wijsbegeerte
- Manuel Pinto dos Santos Barreto, °1856, São João da Barra of Campos, Rio de Janeiro, 1876-78, speciale scholen, dipl. dr. politieke en administratieve wetenschappen, behaalde te Leuven in 1881 dipl. landbouwingenieur
- Tibúrcio Souza, °1847, Ayuruoca, Minas Gerais, 1876-77 en 1878-79, geneeskunde, studeerde ook te Brussel
- Eugênio Passos, °1857, Campinas, São Paulo, 1876-79, speciale scholen
- José Pinheiro d'Azevedo, °1856, Campos, Rio de Janeiro, 1876-79, speciale scholen
- Antônio do Amaral Lapa, °1856, Campinas, São Paulo, 1876-79, speciale scholen
- Paulo Vieira de Carvalho, °1854, Minas Gerais, 1877-78, speciale scholen
- José Eugênio de Barbosa Coelho, °1856, Rio Grande do Sul, 1877-78, speciale scholen
- Eduardo Ascoli, °1859, São Paulo, 1877-78, artsenijbereidkunde, studeerde ook te Brussel
- Américo Durão, °1859, Rio de Janeiro, 1877-78, speciale scholen
- Antônio Cândido da Rocha, °1858, São Paulo, 1877-78, speciale scholen
- Jorge Luis Teixeira Leite, °1856, Minas Gerais, 1877-78, wetenschappen
- João Rocha Thoury d'Oliveira, °1858, Prainha, Pará, 1877-79, speciale scholen
- Arthur Dechamps de Montmorency, °1857, Rio de Janeiro, 1877-79, dipl. burgerlijk ingenieur
- Luiz Antônio de Silveira, °1860, Rio de Janeiro, 1877-80, speciale scholen
- Baptista Vicente, °1852, Meia Ponte, Goiás of Maranhão, 1877-80, dipl. burgerlijk ingenieur
- Joaquim de Souza Mesquita Vasconcellos, °1853, Pará, 1877-80, speciale scholen
- Leopoldo Gomes Leitão, °1859, Jacareí, São Paulo, 1877-82, dipl. burgerlijk ingenieur
- Michel Barreto, °1856, Campos, Rio de Janeiro, 1878-79, speciale scholen
- João Teixeira Leite, °1858, Leopoldina, Minas Gerais, 1878-79, speciale scholen
- Maxime Eduardo de Azevedo, °1855, Campos, Rio de Janeiro, 1878-79, speciale scholen

- Júdice João Mattos, °1854, Campos, Rio de Janeiro, 1878-80, speciale scholen, behaalde te Leuven dipl. landbouwingenieur in 1883
- Jacinto Vieira, °1861, Rio de Janeiro, 1878-82, dipl. nijverheidsingenieur
- José Leite Pereira Gomez Filho, °1855, Cuiabá, Mato Grosso, 1878-83, wetenschappen
- José Nobre de Faro Orlando, °1858, Aracajú, Sergipe, 1878-81 en 1886-89, geneeskunde, studeerde ook te Brussel
- Maruval Henrique Louzada, °1857, Rio de Janeiro, 1879-80, speciale scholen
- Arthur Silva, °1860, Rio de Janeiro, 1879-80, speciale scholen
- Joaquim Lopes d'Almeida, °1857, Rio de Janeiro, 1879-81, dipl. burgerlijk ingenieur
- Tibúrcio Martins de Azevedo Pimentel, °1857, Valença, Rio de Janeiro, 1879-87, speciale scholen, studeerde ook te Leuven
- Geraldo Barboza de Lima, °1858, Ceará, 1880-82, recht, dipl. dr. politieke en administratieve wetenschappen, studeerde ook te Brussel
- Antônio d'Oliveira, °1854, Campinas, São Paulo, 1880-82, speciale scholen
- Alfred Guilherme Monteiro Forde, °1862, Rio de Janeiro, 1880-81 en 1882-83, speciale scholen en recht
- Francisco de Avila Silveira, °1858, Rio Grande do Sul, 1880-83, dipl. burgerlijk ingenieur
- Pedro Zamith, °1853, Rio de Janeiro, 1880-84, speciale scholen, studeerde ook electriciteit te Luik
- Joaquim Homem de Mello, °1858, Pindamonhagaba, São Paulo, 1880-83 en 1884-85, speciale scholen, studeerde ook te Brussel
- Ladislav d'Almeida, °1861, Rio de Janeiro, 1880-86, dipl. dr. rechten
- Nicolau Vianna, °1855, Santos, São Paulo, 1882-83, geneeskunde, studeerde ook te Brussel
- Domingos de Magalhães, °1856, Minas Gerais, 1882-83, speciale scholen, verwierf een ingenieursdiploma te Leuven in 1885
- Luiz Rufino Soares de Meirelles, °1855, Rio de Janeiro, 1882-84, geneeskunde, studeerde ook te Brussel
- Francisco Campobello Barretto, Campos, Rio de Janeiro, 1883-84, speciale scholen
- Júlio do Amaral, °1862, Rio de Janeiro, 1883-84, wetenschappen
- Jonas Monteiro de Mello, °1862, Pindamonhagaba, São Paulo, 1883-84, speciale scholen
- João Ferreira Ribeiro, °1858, Araxá, Minas Gerais, 1883-86, geneeskunde, studeerde ook te Brussel
- José Carvalhães, °1861, Rio de Janeiro, 1884-85, speciale scholen
- Francisco Sampaio, °1856, São João do Capivarí, São Paulo, 1886-87, specialisatie chirurgie, studeerde ook te Brussel
- Mario d'Azevedo Macedo, °1866, Rio de Janeiro, 1886-93, speciale scholen

- Antônio de Feitosa, ° 1871, Rio de Janeiro, 1887-88, speciale scholen
 Aristides Pereira Liberato, ° 1865, Paraná, 1888-89, speciale scholen, behaalde in 1892 te Leuven een ingenieursdiploma
 Francisco da Cunha Lima, ° 1865, Rio de Janeiro, 1888-89, speciale scholen, studeerde ook te Leuven
 Joaquim Dutra da Fonseca, ° 1864, Porto Alegre, Rio Grande do Sul, 1889-90, speciale scholen
 José Elias Correa Pacheco, ° 1865, Itú, São Paulo, 1889-90, speciale scholen, studeerde ook te Leuven
 Vicente Vargas de Andrade, ° 1853, Turvo, São Paulo, 1890-91, speciale scholen
 Eugênio Cardoso, ° 1872, Rio de Janeiro, 1891-92, speciale scholen
 Maurício de Souza Dantas, ° 1873, Bahia, 1891-92, speciale scholen
 Antônio da Silva Pereira, ° 1870, Rio de Janeiro, 1891-93, speciale scholen
 Caetano Júnior Pinheiro da Fonseca, ° 1872, Rio de Janeiro, 1891-95, speciale scholen, studeerde ook te Brussel
 Mário de Souza Dantas, ° 1873, Bahia, 1891-96, speciale scholen
 Antônio de Souza Faria, ° 1870, Rio de Janeiro, 1891-97, speciale scholen
 Paulo de Oliveira Roxo, ° 1874, Rio de Janeiro, 1892-93, speciale scholen
 Azarias Ferreira Martins, ° 1874, Franca, São Paulo, 1892-95, speciale scholen
 José Ribeiro de Mendonça, ° 1870, Franca, São Paulo, 1892-95, speciale scholen
 Antônio Francisco da Silva Marques, ° 1877, Rio de Janeiro, 1892-96, recht
 Torquato Caleiro, ° 1873, Franca, São Paulo, 1892-96, speciale scholen
 Gabriel Dias, ° 1873, Mococa, São Paulo, 1892-96, speciale scholen, studeerde ook te Gembloux
 Raphael Engler, ° 1868, Campinas, São Paulo, 1894-95, speciale scholen
 Crispiniano Martins de Sequeira, ° 1873, Jacaréí, São Paulo, 1895-98, speciale scholen
 Alvaro Roque de Pinho, ° 1880, Rio de Janeiro, 1897-1901 en 1902-03, dipl. burgerlijk ingenieur, ook als Portugees vermeld
 Edmond Michel, ° 1882, Rio de Janeiro, 1898-1901, speciale scholen
 Anníbal Roque de Pinho, ° 1882, Rio de Janeiro, 1898-1905, dipl. dr. rechten
 Camilo Fernandes d'Oliveira, ° 1880, São Paulo, 1900-04, speciale scholen
 Jaime Roque de Pinho, ° 1884, Rio de Janeiro, 1900-06, speciale scholen en politieke en sociale wetenschappen
 Nelson da Silva, 1903-04, studeerde ook te Gembloux
 Francisco Licínio d'Almeida Prado, ° 1873, Itú, São Paulo, 1904-06 en 1907-08, geneeskunde, studeerde ook te Brussel, Leuven en Luik
 Salvador Roque de Pinho, ° 1887, Rio de Janeiro, 1904-09, politieke en sociale wetenschappen

- Antônio Marques Granja, °1884, Pelotas, Rio Grande do Sul, 1905-11, dipl. ingénieur mechanicus en electricus
- Francisco Alegria, °1886, Rio de Janeiro, 1905-12, dipl. nijverheidsingenieur
- Antônio Travassos de Rosa, °1889, Pará, 1906-07, speciale scholen
- Aristóteles Grangeiro, °1887, Manaus, Amazonas, 1906-09, speciale scholen
- Lufs Azambuja, °1886, Rio de Janeiro, 1906-09, speciale scholen
- Alfredo Silva, °1888, Rio de Janeiro, 1907-10, speciale scholen
- Aurélio Araripe, °1890, Manaus, Amazonas, 1907-10, speciale scholen
- Armando Furtado da Rocha, °1889, Rio de Janeiro, 1909-10, speciale scholen
- Elgamann de Freitas, °1890, Pará, 1909-12, speciale scholen
- Darlindo Lopes, °1891, Belém, Pará, 1909-13, speciale scholen
- Paulino Araripe, °1891, Manaus, Amazonas, 1909-10 en 13-14, speciale scholen, studeerde ook te Brussel
- Antônio Bandeira, °1896, Rio de Janeiro, 1910-11, speciale scholen
- Nestor Macedo, °1890, Rio de Janeiro, 1910-13, speciale scholen
- Asdrúbal Gonçalves, °1890, São Paulo, 1910-14, speciale scholen
- Anníbal Gonçalves, °1892, São Paulo, 1911-14, speciale scholen
- Joaquim Manuel Pimentel, °1893, Rio de Janeiro, 1912-13, speciale scholen
- Antônio Bezerra, °1894, Santos, São Paulo, 1912-13, speciale scholen
- Décio Marques, °1892, Jaguarão, Rio Grande do Sul, 1912-13, wetenschap-pen
- Luiz Ferreira, °1893, Paraíba, 1912-14, speciale scholen
- Henrique Lefèvre, °1893, São Paulo, 1912-14, speciale scholen
- Osório de Barros Neves, °1891, São Paulo, 1912-14, speciale scholen
- Domingos Caccia, °1886, Itaquí, Rio Grande do Sul, 1912-14, speciale scholen
- Antônio de Freitas, °1896, Belém, Pará, 1913-14, speciale scholen
- Francisco Rosenburg, °1894, Rio de Janeiro, 1913-14, speciale scholen
- Oscar Campos Ferreira, °1895, Rio de Janeiro, 1913-14, speciale scholen
- Ernesto Huberto Dias, °1894, Rio de Janeiro, 1913-14, speciale scholen
- Américo Cardinale, °1895, São Paulo, 1913-14, speciale scholen
- José Amadei, °1894, São Paulo, 1913-14, speciale scholen

4. UIT CHILI :

- Washington Carvallo, Santiago, 1860-63, speciale scholen
- Charles Gandarillas del Solar, Santiago, 1862-63, speciale scholen
- Aurelio Lastarria, Santiago, 1863-67, speciale scholen
- Samuel González, Valparaiso, 1864-68, dipl. burgerlijk ingénieur
- Xavier Villanueva, Valparaiso, 1865-67, dipl. burgerlijk ingénieur
- Antonio Costa, Valparaiso, 1869-70, speciale scholen
- Robert Lyon, Valparaiso, 1869-71, dipl. burgerlijk ingénieur

Valentin Martínez, °1849, Santiago, 1871-75, dipl. burgerlijk ingenieur
 Alexandre Varas, °1853, Copiapó, 1875-76, speciale scholen
 Domingo Victor Santa Maria, °1853, Santiago, 1875-77, dipl. burgerlijk ingenieur
 Edgard Everaert, °1865, Valparaiso, 1884-91, dipl. artsenijbereidkunde
 Manuel Bruna Valenzuela, °1862, Santiago, 1885-87, speciale scholen
 Charles Barroilhet, °1866, Santiago, 1888-89, speciale scholen
 Xavier Gandarillas, °1874, Santiago, 1892-97, dipl. burgerlijk ingenieur
 Horace Bernalès, °1873, Santiago, 1892-97, speciale scholen
 Ismail Bernalès, °1870, Santiago, 1892-94, speciale scholen
 Nicanor Vidal, °1873, Santiago, 1893-97, speciale scholen
 Roberto Garretón Bravo, °1872, Valparaiso, 1893-96, speciale scholen
 Alfred Waugh, °1872, Valparaiso, 1893-96, dipl. burgerlijk ingenieur
 Roberto Werisioe, °1876, Santiago, 1895-96, speciale scholen
 Alfred Garretón Bravo, °1877, Santiago, 1895-97, speciale scholen
 Leoncio Delano, °1873, Valparaiso, 1895-97, speciale scholen
 Albert Martínez, °1876, Santiago, 1898-99, speciale scholen
 Pablo Martínez, °1878, Santiago, 1898-99, speciale scholen
 Emilio Oregó Pardo, °1878, Santiago, 1901-02, speciale scholen
 Charles Sanfuentes, °1884, Santiago, 1904-05, speciale scholen
 Louis Sanfuentes, °1886, Santiago, 1904-05 en 1907-08, speciale scholen
 Bruno Izaga, °1887, Santiago, 1907-08, speciale scholen
 Ramon Leon Palma, °1887, Santiago, 1907-08, speciale scholen
 Ignacio Leon Palma, °1886, Santiago, 1907-12, speciale scholen
 Gustave Jullian, °1885, Valparaiso, 1907-10, speciale scholen
 Roberto Jullian, °1887, Iquique, 1907-12, speciale scholen
 Rogelio Villagra Latorre, °1885, Linares, 1909-13, speciale scholen
 Fernando Allende Navarro, °1891, Concepción, 1911-13, geneeskunde
 Roberto Allende Navarro, °1892, Santiago, 1911-14, speciale scholen
 Carlos Allende Navarro, °1890, Santiago, 1911-14, speciale scholen
 Erasmo Vásquez Palacios, °1894, Santiago, 1911-14, speciale scholen
 Carlos Pérez Gazitua, °1893, Quilpué, 1911-14, speciale scholen
 Roberto Munizaga, °1892, Valparaiso, 1911-14, speciale scholen
 Jorge Pérez Gazitua, °1895, Valparaiso, 1912-14, speciale scholen
 Olavio Alberto Valenzuela, °1892, Constitución, 1912-13, speciale scholen
 Carlos de Arestuzabal, °1894, Concepción, 1913-14, speciale scholen
 Pedro Palacios, °1893, Talca, 1913-14, speciale scholen

5. UTT COSTA RICA :

Lesmes Jiménez, °1860, San José, 1879-81, behaalde in 1882 een ingenieursdiploma te Leuven
 Odilon Jiménez, °1863, San José, 1880-81, speciale scholen

Edouard Janssens, °1872, San José, 1889-95, geneeskunde
 Manuel Benavides, °1869, San José, 1892-97, speciale scholen

6. UIT CUBA :

Alexandre Boissier, Matanzas, 1860-61, speciale scholen
 José de Zavala, La Havana, 1861-63, speciale scholen
 Juan Batista Jiménez, Matanzas, 1861-63, speciale scholen
 José de Betancourt, Puerto Principe, 1864-65, wetenschappen
 Emilio Dominguez y Gener, Matanzas, 1866-69, dipl. burgerlijk ingenieur
 José Maria Santiuste, °1846, La Havana, 1871-74, dipl. nijverheidsingenieur
 José Antonio Canals, °1859, Guanabacoa, 1875-83, dipl. burgerlijk ingenieur
 Pedro Herrera y Sotolongo, °1875, La Havana, 1898-1900, speciale scholen
 Antonio Tomas Docal y Hernandez, °1890, Matanzas, 1909-13, speciale scholen

7. UIT CURAÇAO :

Edouard Henriquez, °1860, 1881-82, speciale scholen

8. UIT DE DOMINIKAANSE REPUBLIEK :

Adrien Mejia, Santo Domingo, 1896-97, speciale scholen
 Juan Manuel Pellerino, °1891, Santo Domingo, 1913-14, speciale scholen

9. UIT ECUADOR :

Federico Paez, °1877, Quito, 1896-97, speciale scholen

10. UIT GUATEMALA :

Adrien-Louis Debrucq, °1866, Guatemala, 1885-89, speciale scholen
 Louis Léger, °1889, Coban, 1904-10, dipl. dr. rechten

11. UIT GUYANA :

Louis-Georges Bergen, °1883, Georgetown, 1911-12, geneeskunde

12. UIT JAMAICA :

Edouard Asher, 1858-60, speciale scholen

13. UIT MEXICO :

Emmanuel Patiño, 1854-61, dipl. burgerlijk ingenieur
 Adolphe Van Herp, Guadalajara, 1864-65, speciale scholen
 Adolphe Hillein, Mexico, 1868-69, dipl. burgerlijk ingenieur
 Jaime Gongora, °1849, La Laguna, 1868-73, speciale scholen
 Santiago Gongora, Isla del Carmen, 1872-73, dipl. burgerlijk ingenieur
 Antonio Ruiz de Velasco, °1853, Puente de Isla, 1872-79, dipl. nijverheids-ingenieur

Fernand Vivanco, °1875, Orizaba, 1892-94, speciale scholen
 José Prida, °1870, Vera Cruz, 1892-94, speciale scholen
 Victorio Eduardo Gongora y Renon, °1874, Isla del Carmen, 1892-96, burgerlijk ingenieur
 José Villa, °1876, Chalchicomula, 1895-96, speciale scholen

14. UIT PANAMA :

José Sosa, °1894, Santiago de Vera Paz, 1912-13, speciale scholen
 Charles Bertoncini, °1891, Panama, 1912-14, speciale scholen

15. UIT PARAGUAY :

Manuel Barbosa, °1847, Asunción, 1875-76, speciale scholen
 Isidore Abente, °1881, Asunción, 1907-10, speciale scholen
 José Garcete, °1887, Asunción, 1911-12, speciale scholen

16. UIT PERU :

Juan Manuel Iturregui y Montalvo, Lima, 1858-62, dipl. dr. rechten
 Domingo Nieto, Lambayeque, 1862-63, speciale scholen
 Tomas Emilio d'Avila, Moquegua, 1862-68, speciale scholen
 Felice Arancivia, Lima, 1863-64, speciale scholen
 Antonio José Morales, Arequipa, 1863-64, geneeskunde
 José Castañon, Lima, 1863-68, dipl. burgerlijk ingenieur
 Francisco Xavier de la Barrera, Lima, 1863-70, dipl. burgerlijk ingenieur
 Manuel Cano y Garcia, °1849, Lima, 1869-74, speciale scholen
 Alexandre Carreño, °1851, Lima, 1869-72, 1874 en 1878-79, speciale scholen
 Adolfo Cagigas, Pasco, 1870-71, speciale scholen
 Geronimo Valega, Callao, 1870-72, speciale scholen
 Pierre del Busto, °1853, Lima, 1872-74, speciale scholen
 Pedro Figueroa, °1856, Huánuco, 1873-75, speciale scholen
 André Pardo, °1854, Cerco de Pasco, 1874-76, speciale scholen
 Jules Figueroa, °1859, Huánuco, 1875-79, dipl. ere-ingenieur van bruggen en wegen
 Bernardino Leyva, °1851, Huancayo, 1878-79, dipl. dr. politieke en administratieve wetenschappen

17. UIT PUERTO RICO :

Juan Rodriguez, °1857, Puerto Rico, 1876-81, dipl. ere-ingenieur van bruggen en wegen
 Edouard Garcia de la Torre, °1867, Cabo Rojo, 1886-90, speciale scholen

18. UIT TRINIDAD :

Charles Agostini, Port of Spain, 1863-67, speciale scholen, ook vermeld als
Venezolaan

Charles Antoine d'Ancla, °1842, Port of Spain, 1867-76, geneeskunde

Louis Charles Maingot, Trinidad, 1869-70, geneeskunde

Felix de Pampellone, °1848, Trinidad, 1873-74, geneeskunde

19. UIT URUGUAY :

Arthur Berrio, °1857, Montevideo, 1882-85, dipl. dr. geneeskunde

François Costa y Staricco, °1869, Montevideo, 1892-95, speciale scholen

20. UIT VENEZUELA :

Henri Maubourget, °1886, Valencia, 1907-14, speciale scholen.

BIJLAGE II :

**INSCHRIJVINGEN VAN LATIJNS-AMERIKAANSE STUDENTEN
PER JAAR EN PER LAND**

Academisch jaar	Totaal vreemde studenten	Totaal Latijns-Amerikaanse studenten	Argentinië	Bolivië	Brazilië	Chili	Costa Rica	Cuba	Curaçao	Dominikaanse Republiek	Ecuador	Grote Antillen	Guatemala	Guyana	Jamaica	Mexico	Panama	Paraguay	Peru	Puerto Rico	St. Thomas	Trinidad	Uruguay	Venezuela
1854-55	-	1														1								
1855-56	-	1														1								
1856-57	-	3			2											1								
1857-58	-	5			4											1								
1858-59	16	5			2											1	1			1				
1859-60	20	7			5											1	1							
1860-61	46	12			9		1									1				1				
1861-62	56	16			13		2													1				
1862-63	-	25			19	2	2													2				
1863-64	80	20			13	1														5		1		
1864-65	102	23			16	2						2				1				2				
1865-66	113	19			12	3														3				
1866-67	-	18			10	3	1													3		1		
1867-68	86	13			6	1	1									1				3		1		
1868-69	105	14			11											1				1		1		
1869-70	119	24			16	2										1				3		2		
1870-71	113	22			17											1				3		1		
1871-72	131	29	1	1	20	1	1									1				3		1		
1872-73	147	34	1	1	25	1	1									1				3		1		
1873-74	147	40	1	29	1	1	1									1				5		2		

